

KİRDECİ ALİ KESİKBAŞ DESTANI'NIN METİN MERKEZLİ TEMEL HALKBİLİMİ KURAMLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Mahfuz ZARİÇ

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mahfuzzaric@gmail.com

Özet

Hz. Ali'nin cesaret ve yiğitliğinin anlatıldığı cenknâmelerden biri olan Kirdecî Ali'nin *Kesikbaş Destanı* on üçüncü asır halk edebiyatı ürünlerindedir. Destan, mesnevi tarzında kaleme alınmış olup, aynı zamanda efsane ve masal türlerinin kimi özelliklerini de göstermektedir. *Kesikbaş Destanı* yazılı halk edebiyatı ürünü olduğundan eserin incelenmesinde, metin merkezli halk bilimi kuramlarının dört temel metodundan faydalanılacaktır.

Metindeki epik vakanın incelenmesinde A.Olrik'in “Epik Yasaları”ndan, işlev ve rollerin belirlenmesi için V.Propp'un “Masal İnceleme Metodu”ndan, kahramanın biyografisini incelemek için Lord Raglan'ın “Geleneksel Kahraman Kalıbı”ndan, mitik unsurların tespitinde C. Jung'ın “Analitik Yöntem”lerinden faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kirdecî Ali, *Kesikbaş Destanı*, Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramları

Abstract

“The Legend of Kirdecî Ali” which was one of the fight texts that was explained the courage and bravery of Hz. Ali, is the product of 13th century folk art. The legend was drown up as poetry in rhymed couplets style, at the same time; it contains some characteristics of the kind of myth and tale. Since the legend of Kesikbaş is a written folk art product, it will be made use of the four methods of the Folk Centered Science Theories on the product examination.

It will be make use of A. Olrics “Epic Lows” in the examination of epic event, V.Propp's “Method of myth examination” for defining of function and roles, for examinig hero's biography from Lord Raglan's “Traditional Hero Pattern”, C. Jung's “Analytical Way” in establishing of mystical elements.

Key Words: The Legend of Kirdecî Ali, Text Centered Folk Science Theories

Giriş

Edebî tenkit ve inceleme kuramları bir prizmanın farklı yüzeyleri gibidirler. Bir edebî metnin görebildikleri veya yansıtabildikleri özelliklerini okura aktarırlar. Edebî eserler basit ve tek katmanlı yapılar olmadıkları için gün geçtikçe daha fazla bakış açılarına ihtiyaç duymaktadırlar. Sahadaki çalışmalar bütüncül teoriler arayışının gereksizliğini gösterir niteliktedir. Esasen edebî kuramlar, bir metni her yönüyle izah edebildiklerini de iddia etmezler.

Zariç, Mahfuz, “*Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

13. asırda oluşturulan Hz. Ali'nin anlatıldığı *Kesikbaş Destanı*, kahramanlık temalı oluşundan dolayı destan adını alır; efsane ve masal türlerinden farklılaşır. Bununla birlikte *Kesikbaş Destanı*'nin efsane ve masal türünden tümüyle ayrı düşünülebileceği de söylenemez.

Bu kısa çalışmada Kirdeci Ali'nin *Kesikbaş Destanı*'nin sırasıyla; kahramanlık anlatısı, cenknâme oluşu sebebiyle metin merkezli halk bilimi inceleme kuramlarından Axel Olrik'in Epik Yasaları, masalsı niteliklerinden ötürü, Vladimir Propp'un Masal Çözümleme Metodu ve son olarak anlatının mitik unsurları açısından Carl Jung'ın “Arketipsel Yaklaşım”ı ile incelenecektir.

Bu kısa hacimli çalışmada efsane, masal, destan türlerinin tür sorunu ile ilgilenilmeyecektir. *Konu ile ilgili W. Buch, M.Luthi, W. Bascom J. Patikainen; B. Seyidoğlu, B. Ögel, M. Ergun, P.N. Boratav, S. Sakaoglu...gibi araştırmacıların çalışmalarına bakılabilir.*¹

Bu çalışmanın amacı metin incelemede kullanılan söz konusu yöntemlerin sentezini yapmak veya bu kuramları tabulaştırmak değildir. Edebi metinde daimi yapı ve öğelerin varlığını sadece söylemler arası anlamda teoretik bir diyalogla doğrulayabiliriz. Bunlara ilave olarak, kendimizi tek yanlı bir bakış açısı ile sınırlarsak, metindeki öğelerin ve görünümlerin kesinlikle tam olarak farkına varamayız.²

Kirdeci Ali'nin *Kesikbaş Destanı* Hakkında Bilgi

İncelemeye esas alınan eserin tenkitli metni Prof. Dr. Mustafa Argunşah tarafından hazırlanmış ve Kültür Bakanlığı tarafından 2002 yılında yayınlanmıştır. İtalik harflerle gösterilen eser hakkındaki bilgiler ve eserin nesre çevrilmiş metni söz konusu kitaptan alınmıştır.

“Kirdeci Ali'nin Kesikbaş Destanı, Anadolu'da gelişen İslâmî Türk edebiyatının ilk mesnevilerindedir, Bu tür eserler Anadolu'da Türk edebiyatının teşekkül devresi olan 13. yüzyılda oluşmaya başlamış, çoklukla da 14 ve 15. yüzyıllarda yazıya geçirilmişlerdir. Yazarı kirdeci Ali olarak kabul edilmektedir. Kirdeci Ali'nin Mevlana'nın hizmetçisi olduğu söylenmektedir. Yazarın bu destanın dışında Güvercin Destanı, Ejderha Destanı adlı iki eseri ve ona mal edilen üç eseri daha bulunmaktadır...”

Bu destan Hz. Ali cenknâmelerinden birisidir. Konusu kısaca şöyledir: Bir gün Hz. Peygamber dostları ile oturup sohbet ederken karşından bir kesik başla birlikte kırk atlı gelir. Bir dev bu kesik başın gövdesini ve oğlunu yemiş, karısını da alarak kuyuya götürmüştür. Kesik Baş Hz. Peygamber'den yardım ister. Bu yardıma gitmeyi Hz. Ali kabul eder. Yedi gün yedi gece süren yolculukla Kesik Baş ile birlikte devin yaşadığı kuyuya giderler. Kuyu derin olduğu için Hz. Ali bir ipe tutunarak yine yedi gün yedi gecede kuyuya iner. Kuyuda dev öldürür. Kesik Baş'ın karısını ve tutuklu beş yüz Müslümanı kurtararak kuyudan çıkarır. Sonunda Hz. Ali dua eder (bu duayı bazı nüshalarda Hz. Peygamber yapmaktadır), Kesik Baş bir yiğit olur, oğluna da Tanrı tekrar can bağışlar. Destan bir dua ile biter.”³

¹ Bkz..Mehmet Aça, Müge Ercan, “Anonim Halk Edebiyatı” *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2005

² Peter V. Zima; **Modern Edebiyat Teorilerinin Felsefesi**, (çev. Mustafa Özseri) Hece Yayınları, Ankara 2006, s. 300,301.

³ Bkz. Mustafa Argunşah, *Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002

I. AXEL OLRİK'İN EPİK YASALARI AÇISINDAN KİRDECİ ALİ'NİN KESİKBAŞ DESTANI'NIN İNCELENMESİ

I. I. Axel Olrik'in Epik Kanunlar Teorisi⁴

“...Bu yasalar, kısmen edebî üretimde evrensel geçerliliği olan konunun birliği, yoğunlaşma, yapı ve mantık gibi genel kurallardır. Başlangıç ve bitiş değişmez yasasına, içeriğin açık olmasına, pitoresk ikilik ve üçlüğe ve odaksal yoğunlaşmanın olup olmamasına özel bir önem verilmesi gerekir.” şeklindeki ifadesiyle taşıdıkları değeri vurgular...

A. Olrik'e göre halk anlatılarının epik kuralları süper organikidir. Bir başka ifadeyle tamamen nevi şahsına münhasır bir olgu olan kültürün ayrılmaz bir parçasıdır ve buna göre bir halk aşığı veya destancı bir kez anlatmağa başladı mı hiç farkında olmasa da veya ister istemez kontrolünde olduğu bu kanunları takip etmek durumundadır...⁵

1. “Giriş ve Bitiş Kuralı: Anlatı birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez. Bu ilke giriş ve bitiş kuralıdır. Anlatı durgunluktan coşkunluğa doğru giderek başlar ve çoğu zaman başlıca kişilerden birinin başına gelen bir felâketi içeren sonuç olayından sonra coşkunluktan durgunluğa giderek biter...”

Destandaki temel olay (Hz. Ali'nin devi yenip esirleri kurtarması) birden bire verilmez. Hz. Peygamber dört halife ve otuz üç bin sahabenin birlikte oturduğu bir günden bahisle söze başlanır. Kesikbaş bu meclise gelir ve hikâyesini anlatarak Hz. Peygamber'den yardım diler.

Bir gün Hz. Mustafa dört yâri (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) ve otuz üç bin sahabeyle birlikte oturmaktaydı.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in duasını alır, Kesikbaş kılavuzluğunda gider devi öldürür, Kesikbaş'ın karısını, sonradan Hz. Ali'nin duasıyla dirilecek olan oğlunu ve beş yüz esir Müslümanı kurtarır. Hikâye burada bitirilmez. Hz. Peygamber'in huzuruna dönüş gerçekleşir. Aksakallı Kesikbaş genç bir delikanlıya dönüşür, Kesikbaş'ın dev tarafından yenmiş, geriye sadece kemikleri kalmış olan oğlu da Hz. Ali'nin duasıyla tekrar dirilir.

2. “Yineleme Kuralı: Halk anlatıları tam anlamıyla ayrıntıya inme tekniğinden yoksundurlar ve zaten pek ender olan tasvirler de çok kısa oldukları için konuya önem kazandıran bir araç olamazlar... Anlatıda ne zaman çarpıcı bir sahne ortaya çıksa durum olayın akışını kesmeyecek şekilde uygunsuzsa, sahne yinelenir. Bu sadece gerilimi sağlamak için değil, aynı zamanda anlatının boşluklarını doldurmak için de geçerlidir... Ama önemli olan halk anlatısının yineleme olmadan tam olarak kendi biçimini kazanamayacağıdır.”

Destanda yedi gün yedi gece tabiri iki defa kullanılır. Anlatımda ayrıntılara yer verilmez. Hz. Ali ilk karşılaşmada iki defa Kesikbaş'ın kafasını yerden kaldırmaya çalışır, muvaffak olamaz.

Başlı Peygamber'in yanına götürmek için tuttu ve yerinden kaldırmak istedi.

⁴ Axel Olrik ve Epik Yasaları hakkındaki bilgiler Özkul Çobanoğlu'nun *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş ile Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* adlı kitaplardan alınmıştır.

⁵ Özkul Çobanoğlu, *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999 s. 98-102.

Çünkü, Allah Ali'ye üstün kuvvet vermiş ve ona "aslanım" demiş idi.

Ali o başı çekti, kaldıramadı. Zerre kadar yerinden kımlıdatamadı.

Sözleri dua ve Allah adı olan Ali öfkeleni ve gözleri kanla doldu.

O gazi yine çekti fakat başı alamadı. Bunun üzerine bir haykırdı ve onun haykırması ovada yankılandı.

Yedi gün yedi gece inerti. Bu arada kimi zaman başı, kimi zamanı ayağı dönerdi.

Hz. Ali ve Kesikbaş'ın Yedi Mushaf Kuran'ı ezber bilip okudukları bildirilir.

Bir ok atımı mesafe Ali'den önde gider ve yedi mushaf Kuran'ı ezber eder.

Ali o kemendi tuttu ve yavaş yavaş inmeye başladı. Bu arada ezberden yedi mushaf Kuran'ı okumaktaydı.

Hz. Ali'de menzile, kuyuya inebilmesi için beş yüz kulaçlık bir kement, kuyuda da esir beş yüz Müslüman vardır.

"Ey Ali, imdat, bizi bu devin elinden kurtar!"

Biz Müslümanız, bu dev kâfirdir. Ona senden başka kim karşı durabilir?"

Beş bin kişiydik, her gün beşimizi yedi. Yiye yiye beş yüzümüzü bıraktı." diye bağışırlar.

Hz. Ali öldürmek üzer devı uyandırmak için iki defa nara atar:

Ali bir kez nara attı, fakat dev uyanmadı. Çünkü nara sesi onu etmedi.

Ali bir kez daha nara atar, dev bu naranın sesini işitince uyanır.

Esir Müslümanların akıbeti tekrarlanır:

Dev getirip bunları besler ve semiz olduktan sonra günde beşini yemiş...

Beş bin kişiydik, her gün beşimizi yedi.

3. "Üçleme Kuralı: Yineleme hemen hemen her zaman üç sayısına bağlıdır. Üç sayısı da kendi başına bir kuraldır. Bununla birlikte bütün halk anlatıları üçleme kuralına uymaz."

Hz. Ali Kesikbaş'ın kılavuzluğunda devin saklandığı kuyuya inmiştir. Dev uyumaktadır. Hz. Ali uykudaki düşmanı öldürmeyi mertliğe sığdıramadığı için iki nara sonucu devı uyandırır. Dev üç defa Hz. Ali'ye saldırır:

Dev gürzünü alarak Ali'ye saldırınca Ali kalkanını eline alır.

Ali kalkanını koluna çevirdi ve Allah adını çokça zikretti.

Dev gürzünü Ali'nin kalkanına vurdu, fakat Ali'nin kollarına hiçbir zarar gelmedi.

Dev üç defa saldırdı, fakat Ali'yi yenemedi. Öfkeleni ve ne yapacağını bilemedi.

4. "Bir Sahnede İki Kuralı: Bütün anlatı boyunca sadece iki kişinin aynı sahnede ortaya çıkmasıdır. Bu kural zıtlık kuralını tamamlamaktadır. İki aynı zamanda ortaya çıkan en yüksek kişi sayısıdır."

Giriş sahnesinde Hz. Peygamber ve ashabı bulanmaktadır. Tahkiyeye başlanan ve diyalogların bulunduğu sahneler de ise iki kişi bulunur. H. Peygamber'in yanındaki Sahabe de tek vücut olarak düşünülebilir.

Bir gün Hz. Mustafa dört yari (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) ve otuz üç bin sahabesiyle birlikte oturmaktaydı.

Bu kişiler hep Resulün yüzüne bakarlar, şeker sözlerine kulak tutup dinlerlerdi.

Daha sonra sırasıyla; huzura gelen Kesikbaş ile Hz. Peygamber, konuşup cedelleşen Hz. Ali ile Kesikbaş, babalarının ardından birlikte ağlayan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, esirleri kurtarmak ve devî öldürmek için yolculuğa çıkan Hz. Ali ile Kesikbaş, kuyuda Hz. Ali'yi karşılayıp, onunla yekvücut gibi konuşan beş yüz Müslüman esir, savaş anında karşı karşıya duran Hz. Ali ve dev, destan boyunca sahnede iki kuralına uyguluk gösterir.

Hz. Ali Zülfikar'ı kuşandı ve Düldül'e bindi. Torunları Hasan ile Hüseyin ağladılar.

Ali Kesik Baş ile birlikte gitti. Peygamber ise gözü yaşlı olarak geri döndü.

5. "Zıtlık Kuralı: *Halk anlatısında her zaman kutuplaşma vardır... Bu temel zıtlık, epik yapısının önemli bir kuralıdır. Zıtlık kuralı, halk anlatısının başkahramanlarından, özellikleri ve eylemleri başkahramana zıt olma gereksinimiyle belirlenen diğer bireylere kadar etkili olur."*

Bu destandaki temel zıtlık Müslüman kâfir çatışması üzerinedir. Kesikbaş'ın gövdesini yiyen, karısını ve oğlunu kaçıran, beş bin Müslümanı esir alıp her gün beş tanesini yiyen dev kâfirdir. Küfrün temsilcisi Dev'in hedefi yeryüzünde sağ Müslüman bırakmamaktır.

Destanın üç kahramanı bulunmaktadır. Aslında bir hikâyede genel olarak tek bir kahraman bulunur. Fakat burada hem Kesikbaş, hem Hz. Ali hem de Hz. Peygamber olayları etkileyen ana kahramanlardandır. Bu şahıslardan her biri İslam'ın birer temsilcisidir.

Bu Sünnî Müslüman gazilerin hepsi dev elinde esir olmuşlardı.

Bunların elleri, boyunları bağlı ve dev elinden ciğerleri dağlı idi.

Dev getirip bunları besler ve semiz olduktan sonra günde beşini yermiş.

O zavallılar Ali'yi gördüler, ama karşılama imkânı bulamadılar.

"Ey Ali, imdat, bizi bu devin elinden kurtar!"

Biz Müslümanız, bu dev kâfirdir. Ona senden başka kim karşı durabilir?"

Beş bin kişiydik, her gün beşimizi yedi. Yiye yiye beş yüzümüzü bıraktı." diye bağırsırlar.

6. "İkizler Kuralı: *İki kişi aynı rolde ortaya çıktığında, bunların ikisinin de küçük zayıf olarak betimlendiğini gözleyebiliriz... İkinci derecede gelen tipler çift olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer bu ikizlerden biri önemli bir role geçerse Zıtlık Kurallarıyla karşı karşıya gelmekte ve böylece diğeriyle zıtlığa başlamaktadır."*

Bu destanda ikizler kuralı iki durum için düşünülebilir. Hz. Peygamber'in huzuruna gelen Kesikbaş'ın kafasını Hz. Ali yerden kaldırmak ister, buna gücü yetmez, hiddetlenir. Sonra Kesikbaş'ın ağzından onun da Hz. Ali gibi üstün hatta bazı özellikleriyle daha üstün sayılabilecek bir Allah dostu olduğunu öğreniriz.

Bana kuvvetini mi deniyor? Söyleyin bana daha fazla zahmet vermesin.

Ali gibi bin kişi olsa ve hepsi iddiayla gelse bile

Kimse beni yerimden kaldıramaz ve zerre kadar yerimde kımıldatamaz.

Çünkü Allah benim ile birlikte ve ben gece gündüz Allah ile konuşmaktayım.

Muradıma, arzuma ermişim ve şüphesiz Tanrının yüzünü görmüşüm,

Ben elli kez hacca gitmiş ve yoksullara çok hayır etmişim.

Kimi zaman yeryüzünde at sürer, kimi zaman da mucizelerle göğe çıkardım.

Kimi zaman insan suretine girer, kimi zaman meleklerin yanına çıkardım.

İsm-i azam duasını bilirdim ve Hz. İsa ile birlikte namaz kılardım.

Kale-i Zeynî benim şehrimdir. Hızır da dost ve arkadaşımıdır.

Ben Hızır ve İlyas ile birlikte yaşadım. Fakat başa ne yazılırsa gelirmiş.

İkizler kuralı ikinci olarak Hz. Ali ve Hz. Peygamber için düşünülebilir. Destanın sonundaki Kesikbaş'ı gövdesine, gövdesiyle eş anlama gelebilecek oğluna kavuşturan duayı bazı nüshalarda Hz. Ali, bazı nüshalarda ise Hz. Peygamber yapar.⁶

Ali Kesik Baş'a dua eder, o da bir delikanlı olur.

7. "İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı: ...En önemli kişi öne gelir. Buna rağmen sonuncu gelen kişi anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir. Anlatının ağırlık merkezi her zaman buradadır. Bu kısım üçler kuralıyla birleşerek halk anlatılarının en önemli bir özelliğini oluşturur."

Kesikbaş Destanı'nda anlatımdaki önem bazen Hz. Ali bazen de Hz. Peygamber üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlk anlatış sahnesinde Hz. Peygamber vardır. Sonra Hz. Ali sahneye çıkar. Maceranın sonunda yine Hz. Peygamber'in huzuruna gelinir. Anlatımın ağırlık merkezi son iyileştirici duayı yapan Hz. Ali üzerine çekilir. Fakat İslami gelenek gereği Hz. Peygamber'e salâvat getirilerek destan tamamlanır.

Ali, "Benim geleceğimi size kim söyledi?" diye sorunca onlar şöyle cevap verdiler: "Bize Mustafa geldi.

'Şimdi Ali yetişir, gelir, sizi devin elinden kurtarır.' dedi"

O öyle güzel bir an ki, bütün sırlı işleri bilen Ali gelir, ona bütün gizli işler malûm olur.

Peygamber'e Tanrının arslanı ve gerçek bir veli olan Ali'nin geldiği söylenir.

Karşı çıkıp hepsi görüştüler, öyle ki ilk kez orada buluştuklarını sanırsınız.

Ali Kesik Baş'a dua eder, o da bir delikanlı olur.

Kesik Baş'ın karısı yanına gelince onun dileği gerçekleşmiş oldu.

Onun çocuğunu dev yemiş ve kupkuru bir kemik kalmıştı.

Tanrı güzel lütuf ve güzel keremiyle ona tekrar can bağışladı.

⁶ Mustafa Argunşah, *Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002 s.16

Zariç, Mahfuz, “*Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

Ey Kirdeci Ali, eğer onu can u gönülden görürsen sen benliğini ortadan kaldır.

Eğer iyi niyetle tevbe edersen Mevlâna'ya kul olmaya yarayasın.

Mevlâna ve Fakih Ahmet hürmetine sen huzurda bulunanları muradına erdir.

Ey Allah'ım! Bütün inananlara yaptıkları kötülöklere bakmaksızın rahmet et.

Bu hikâyeyi dinleyenler cehennemden kurtulsun ve cennete herkesten önce gitsinler.

Hız. Ali'nin gazası burada bitti. Sen bize gazamızda sevabını ver.

Fâilâtün fâilâtün fâilât, ver Muhammed Mustafa'ya salavat.

Zaman vefasızdır, ben ölünce hatıra kalsın diye bu kitabı yazdım.

8. “Anlatımda Tek Çizgilerlik Kuralı: *Halk anlatıları her zaman tek çizgilerlidir. Eksik kalan kısımları tamamlamak için geriye dönüş yapmaz. Eğer daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa; bu bir diyalog veya konuşma içinde verilir.”*

Kesikbaş anlatısında anlatım tek bir zaman çizgisi üzerinde gerçekleşir. Geriye dönüşler yapılmaz. Kesikbaş huzura varıp, derdini anlatır, Hız. Ali Kesikbaş'a yardım için yola çıkar, devı yener, Kesikbaş'ın oğlunu, karısını ve diğeri Müslümanları kurtarır. Huzura geri döner.

Kesikbaş, Hız. Peygamber ile gerçekleştirdiği diyalog içinde hem ailesinin başına gelenleri hem de nasıl biri olduğu hakkında gerekli bilgileri verir.

Hikâyedeki birinci halka, Hız. Peygamber ve sahabesinin sohbetidir. Diğeri halkalar Kesikbaş'ın macerasını anlatması, Hız. Ali'nin Kesikbaş'a yardım etmek için Hız. Peygamber'den müsaade alması, yolculuğa çıkması, dev ile savaşıp devı yenmesi huzura geri gelmesi ve sonunda her şeyin eski halini almasıdır. Tüm bu olay halkaları tek bir çizgide gerçekleşir ve tek bir olaylar zinciri oluşturur.

9. “Kalıplaştırma Kuralı: *Aynı çeşitten iki insan veya durum elverdiği ölçüde değışik değıil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir. Gereksiz olan her şey atılmış ve sadece gerekli olanlar göze çarpıcı bir durumda ortaya çıkarılmıştır.”*

Destanda asıl gaye Hız. Ali'nin övülmesidir. Hız. Ali'nin yiğitliğı, mertliğı vurgulanmak için Hız. Ali'nin uykudaki devı öldürmediğı belirtilir, Hız. Ali Hızır yoldaşı Kesikbaş'ın dahi kendisine mağlup olduğu devı Hız. Peygamberden hediye aldığı Zülfikar'ı ile öldürür. Esir Müslümanları, kurtarır.

Destanın başında Kesikbaş'ın oğlundan artakalan kemiklerden söz edilir. Bu kemikler sonradan onun dirilmesi için gerekli bir unsurdur.

10. Büyük Tablo Sahnesi Kuralı: *Anlatıda anlatım, anlatılan bütün kahramanların yan yana geldiğı bu sahnelerde doruğa erişir. Bu sahnelerde anlatının kahramanları yan yana gelirler...*

Destanın sonunda Hız. Ali devı öldürür, Kesikbaş'ın karısını, oğlunu ve esir beş bin Müslümanı kurtarır. Hepsı birlikte Hız. Peygamber'in huzuruna gelirler. İslam âlemi kendisini mahvetmeyi kafasına koymuş olan devden kurtulmuştur.

Hız. Ali'nin duası sonucu Kesikbaş vücuduna, ölmüş oğluna ve karısına dolayısıyla saltanatına tekrar kavuşur. Büyük tablo sahnesi tamamlanır:

Zariç, Mahfuz, “*Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

Peygamber'e Tanrının arslanı ve gerçek bir veli olan Ali'nin geldiği söylenir.

Karşı çıkıp hepsi görüştüler, öyle ki ilk kez orada buluştuklarını sanırsınız.

Ali Kesik Baş'a dua eder, o da bir delikanlı olur.

Kesik Baş'ın karısı yanına gelince onun dileği gerçekleşmiş oldu.

Onun çocuğunu dev yemiş ve kupkuru bir kemik kalmıştı.

Tanrı güzel lütuf ve güzel keremiyle ona tekrar can bağışladı.

"Ey Kirdeci Ali, eğer onu can u gönülden görürsen sen benliğini ortadan kaldırırsın."

11. “Anlatı Mantığı Kuralı: Ortaya konulan temaların konunun ana hatlarını etkilemesi gereklidir ve üstelik bu etki temaların anlatı içindeki ağırlığı ile doğru orantılı olmalıdır. Anlatının bu mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez...”

Reel dünya konuşabilen, hızla seyahat eden kesik bir başı, dev tarafında yenilmiş ve geriye sadece kemikleri kalmış bir gencin tekrar dirilmesini, konuşan bir devi, derinliği yedi gün yedi gecelik zamanda kat edilen bir kuyuyu asla kabul etmez. Anlatılmak istenen de reel gerçeklik değildir. Masal unsurlarının yanında mucize ve keramet olgusu vurgulanır. İman mefhumu gündeme gelir.

Ortaya konan temel tema Hz. Ali'nin yiğitliğidir. Bu yiğitlik sayesinde dev uykudayken kalleşçe değil, uyandırılarak mertçe öldürülür.

Bu kesik baş, gövdesi olmayan, iki gözü yaş içinde ve şehit olmuş acayip bir baştır.

Onun ne ayağı ne de eli vardır. Bu kesik baş konuşabilmektedir.

... Ali o Döldül atı sürerdi. Kesik Baş da çok hızlı giderdi.

... (Ali) Uyuyan devi öldürmek erkeklik olmadığı gibi kazanacağın namla yaşanan hayat da hayat değildir.

... Ali bir kez daha nara atar, dev bu naranın sesini işitince uyanır.

12. “Olay Örgüsünde Entrika Birliği Kuralı: Olay örgüsünde entrikanın birliği halk anlatısı için bir ölçüdür. Sonuçsuz hiçbir entrika olaylar arasında yer almaz.”

Temel entrika devin Kesikbaş'ın ailesini alması idi. Hz. Ali devi öldürüp aileyi ve diğer Müslümanları kurtarır. Entrika sonuçsuz bırakılmaz. Bütün olaylar da birbiriyle ilgilidir.

Bu anlatıdaki olay örgüsü Batı'da bir destanda geçmiş olsa muhtemelen kahraman kurtardığı kadını mükâfat olarak alacaktır. Kahramanın ödülü peşin, dünyevi ve bu dünyada olacaktır. Ağırlıklı olarak İslami gelenekten beslenen bu destanda ödül sonrada (ahirde) dir. Birinci planda ödül Hz. Peygamber'in huzuruna ve övgüsüne varma, geri planda da Allah'ın rızasıdır.

... Ali Kesik Baş'a dua eder, o da bir delikanlı olur.

Kesik Baş'ın karısı yanına gelince onun dileği gerçekleşmiş oldu.

... Onun çocuğunu dev yemiş ve kupkuru bir kemik kalmıştı.

Tanrı güzel lütuf ve güzel keremiyle ona tekrar can bağışladı...

Zariç, Mahfuz, "Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi" Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

13. "Epik Birlik Kuralı: *Bütün anlatı öğelerinin, en baştan beri ortaya çıkma ihtimali görülen ve artık gözden uzak tutulamayan olaylar yaratması şeklinde gerçekleşmektedir."*

Hz. Ali, Zülfikar, Düldül üzerlerine düşen görevleri eksiksiz yerine getirir. Hz. Peygamber de yardım görevini gerçekleştirir. Kesikbaş da hem yardım ister hem de kılavuzluk yapar. Huzurda bulunan sahabeden bir miktarı Kesikbaş ve Hz. Ali'ye yoldaşlık eder. Mahremiyet olgusu da göz ardı edilmez. Kesikbaş'ın eşi onu kaçıran devle yalnız değildir. Oğlunun kemikler ve beş binden arta kalan beş yüz esir Müslüman, ay yüzlü kadına arkadaşlık eder.

Kesikbaş'ın oğlundan arta kalan kuru kemikler de sonda dirilmeye kaynaklık edecek maddi işlevini yerine getirir.

...Onun çocuğunu dev yemiş ve kupkuru bir kemik kalmıştı.

Tanrı güzel lütuf ve güzel keremiyle ona tekrar can bağışladı...

14. "İdeal Epik Birlik Kuralı: *Birçok anlatı öğeleri, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler."*

Bu cenknamede birkaç amaç güdülmüştür. Bu amaçlar; Hz. Ali'nin övülmesi, İslam-küfür mücadelesinin sonunun Müslümanlar lehine müjdelenmesi, nefisle mücadelenin öneminin öğretilmesi, gâzilik ve gâzâ müessesesinin üstünlüğünün vurgulanması, ölümün mutlak son olmayışının hatırlatılması... olarak sıralanabilir.

Destandaki kişiler, olaylar ve diğer unsurlar bu amaçlara hizmet etmektedirler:

..."Ey Kirdeci Ali, eğer onu can u gönülden görürsen sen benliğini ortadan kaldırırsın."

Eğer iyi niyetle tevbe edersen Mevlâna'ya kul olmaya yarayasın.

Mevlâna ve Fakih Ahmet hürmetine sen huzurda bulunanları muradına erdir...

Hz. Ali'nin gazası burada bitti. Sen bize gazamızda sevabını ver.

...Zaman vefasızdır, ben ölünce hatıra kalsın diye bu kitabı yazdım."

15. "Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama Kuralı: *En büyük kural dikkati başkahraman üzerine toplamadır. Anlatıda tarihsel olaylar anlatılıyorsa dikkat kahramanın üzerinde toplanır."*

Daha önce de belirtildiği gibi anlatıdaki önem bazen Hz. Ali bazen de Hz. Peygamber üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle cenknâmenin girişinde neredeyse konunun Hz. Peygamber olacağı sanılır. Maceranın sonunda Hz. Peygamber'in huzuruna gelinir. Anlatımın ağırlık merkezi bir ara son iyileştirici duayı yapan Hz. Ali üzerine çekilir. Fakat İslami gelenek gereği Hz. Peygamber'e salâvat getirilerek destan tamamlanır.

...Allah yardım ede ve bu dilim söyleye, Hz. Mustafa'nın mucizelerini anlatayım.

Peygamber'e Tanrı'nın arslanı ve gerçek bir veli olan Ali'nin geldiği söylenir.

Eğer iyi niyetle tevbe edersen Mevlâna'ya kul olmaya yarayasın.

Mevlâna ve Fakih Ahmet hürmetine sen huzurda bulunanları muradına erdir.

Ey Allah'ım! Bütün inananlara yaptıkları kötülöklere bakmaksızın rahmet et.

Zariç, Mahfuz, “*Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

Bu hikâyeyi dinleyenler cehennemden kurtulsun ve cennete herkesten önce gitsinler.

Hız. Ali'nin gazası burada bitti. Sen bize gazamızda sevabını ver.

Fâilâtün fâilâtün fâilât, ver Muhammed Mustafa'ya salavat.

II. VLADİMİR PROPP'UN MASAL ÇÖZÜMLEME METODUNA GÖRE KİRDECİ ALİ KESİKBAŞ DESTANI'NIN İNCELENMESİ

Rus Halk bilimci Vladimir Propp'un Rus peri masallarına uyguladığı metotla *Kesikbaş Destanı* incelendiğinde anlatıdaki işlevler ve eylem kişilerinin *rolleri* (eylem alanları) gözler önüne serilebilir. Halk bilimine yüklenen dar pragmatik yaklaşım, evreni /dünyayı/ kendini *bilme-tanım*a çabasına engel olmamalıdır. Her veri mutlaka bir şeye hizmet etmek, arzulan bir sonuca ulaştırmak zorunda olmamalıdır. Yapısalcı kuramlar milletlerin edebiyatı parçaladığı türlerin ise edebiyatı birleştirdiği tezini ispatlamış olur.

Propp çalışmasında bir masalda tamamı bir arada bulunması zorunlu olmayan 31 işlev ve yedi rol⁷ belirlemiştir. *Kesikbaş Destanı*'nda bu işlev ve rollerden özetle ve sırasıyla şunlar bulunmaktadır. Madde başlarındaki Propp'un belirlediği numaralandırmalardan sadece *Kesikbaş Destanı*'nda bulunanlar bu yazıya alınmıştır:

II. 1. İşlevler

1. *Aileden biri evden uzaklaşır*: Devin Kesikbaş'ın oğlunu ve karısını alması.

8. *Saldırgan aileden birine zarar verir*: Dev Kesikbaş'ın oğlunu yer.

8.a. *Aileden birinin bir eksiği vardır*: Kesikbaş gövdesini kâfir deve kaptırır.

9. *Eksikliğin haberi yayılır*: Kahramana başvurulur, kahraman gönderilir, ya da kahramanın gönderilmesine izin verilir: Kesikbaş Hz. Peygamber'e müracaat eder, Hz. Peygamber Hz. Ali'ye deve gitmesi için müsaade eder.

10. *Arayıcı kahraman eyleme geçmeye karar verir*: Hz. Ali istediği izni Hz. Peygamber'den alır.

11. *Kahraman evinden ayrılır*: Hz. Ali ve Kesikbaş huzurdan devin kuyusuna doğru yola çıkarlar.

12. *Kahraman büyü bir nesneyi... bir sınama sonucu alır*: Hz. Ali daha önceden Zülfikar'ı hak edip almıştır. Zülfikar'a ve Döldül'e sahiptir.

13. *Kahramanın tepkisi*: Hz. Ali Kesikbaş'ın gövdesini yerden kaldıramayınca hiddetlenir. Bağışçı bu hikâyede Hz. Peygamber'dir. İşlevlerden farklı olarak Hz. Ali Hz. Peygamber'in eylemlerine tepki göstermez

14. *Büyü nesne kahramana verilir*: Zülfikar zaten Hz. Ali'dedir. Fakat asıl büyü(lü nesne) Hz. Peygamber'in duasıdır. Hz. Ali onu da alır.

15. *Kahramana kılavuzluk edilir*: Kesikbaş tarafından.

16. *Kahraman ve saldırgan bir çatışmada karşı karşıya gelir*: Deve baskın veren Hz. Ali kuyusunda onunla vuruşur.

⁷Nilgün Çıblak, *Vladimir Propp'un Masal Çözümleme Metodu*, Türk Dili Dergisi S.638

Zariç, Mahfuz, "Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi" Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

18. *Saldırgan yenik düşer*: Kuyuda da ilk olarak dev saldırır. Fakat Hz. Ali'nin elindeki Zülfikar dev ikiye ayırır.

19. *Başlangıçtaki kötülük giderilir*: Kesikbaş gövdesine, oğluna, karısına ve dolayısıyla saltanatına kavuşur. Esir Müslümanlardan sağ kalabilen beş yüz Müslüman kurtarılır.

20. *Kahraman geri döner*: Hz. Ali kurtardığı esirlerle Hz. Peygamber'in huzuruna görevini tamamlamış olarak geri döner.

21. *Kahraman izlenir*: Hz. Peygamber önceden kuyuya gelip esir Müslümanlara Hz. Ali'nin imdada geleceğinin müjdesini vermiştir.

22. *Kahramanın yardımına koşulur*: Hz. Peygamber Hz. Ali'yi gönderendir. Aynı zamanda duasıyla, hediye ettiği Zülfikar'ıyla ve Hz. Ali'nin galip geleceğini gıyabında haber vermekle ona yardımcıdır da.

Ali, "Benim geleceğimi size kim söyledi?" diye sorunca onlar şöyle cevap verdiler: "Bize Mustafa geldi.

'Şimdi Ali yetişir, gelir, sizi devin elinden kurtarır.' dedi"

23. *Kahraman kendi evine döner*: Hz. Ali huzura varır, eve dönüşü ile ilgili özel bir bilgi verilmez.

29. *Kahraman yeni bir görünüm kazanır*: Destana adını veren Kesikbaş da daha önce belirtildiği gibi anlatıdaki kahramanlardan biridir. Hz. Ali'nin duası sonucu gövdesine bir delikanlıya dönüşerek kavuşur.

30. *Saldırgan cezalandırılır*: Dev, Hz. Ali'nin elindeki Zülfikar'la ikiye biçilir.

31. *Kahraman evlenir ve tahta çıkar*: Kesikbaş karısına ve dolayısıyla saltanatına (*Kale-i Zeyni'ye*) kavuşur...

II. II. Eylem Alanları/ Roller

1. *Saldırgan eylem alanı*: Dev'in saldırısı, Kesikbaş'ın gövdelini, oğlunu yemesi, beş bin müslümanı esir alması. Tüm İslam âlemi ve Hz. Peygamber'e cephe alması.

2. *Bağışçının eylem alanı*: Hz. Ali, Hz. Peygamber'in duasını alıp, Zülfikar ve Döldül ile yolculuğu çıkar. Yolculukta yedi mushaftan ezbere Kuran ve İsm-i Azam okunur. Bu öğeler doğunun büyümlü nesnelere olarak düşünülebilir.

3. *Yardımcının eylem alanı*: Kuyuya Hz. Ali'den önce müjdeciler olarak Hz. Peygamber gelir ve desteğini bir daha gösterir.

4. *Aranan kişinin ve babasının eylem alanı*: Kesikbaş aldığı yardım sayesinde oğlunu kurtarmış olur.

5. *Gönderenin eylem alanı*: Farklı olarak bu anlatıda kahraman gönderilmez, hatta ondan gitmemesi dahi istenir. Kahraman yardım talebinde bulunandan (Kesikbaş'tan) iyi bir karşılık görmemesine rağmen bu göreve Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olabilmek için talip olur.

Bu durum kahramanın kahramanlık derecesini artırır. Ortada bir görünür ödül de yoktur. Bu tavır daha ziyade İslam inancıyla ilişkilidir. Gönderen (Hz. Peygamber) sadece müsaade edendir ve Hz. Ali'nin arkasından ona ölüm gelebilir korkusuyla gözyaşı dökendir.

Zariç, Mahfuz, “*Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

6.Kahramanın eylem alanı: Hz. Ali kadere karşı koymamak adına *alnında yazılı olanı görmek için* Hz. Peygamber'in gitmemesi yönündeki isteğini kabul etmez. Gider, dipsiz kuyudaki devî (nefsinin karanlığındaki şeytanı, zülûmata eş küfrü) öldürür ve yeryüzüne tekrar çıkar.

7.Düzmece kahramanın eylem alanı: Bu anlatıda düzmece kahraman yoktur. Asılsız iddiaların dişle getirilmesi gibi bir durum da yoktur. Bu durum sanırım doğu-batı anlatılarının arasındaki temel farklılıklılardandır.

III. LORD RAGLAN'IN GELENEKSEL KAHRAMAN KALIBI AÇISINDAN KESİKBAŞ DESTANI'NIN İNCELENMESİ

Metin merkezli yaklaşımlardan biri de yapısalcı yöntemdir. Bu kuram metinlerin evrensel yapısal formüllerine ortaya koymayı amaçlar.⁸ Bu yöntemlerden bir de kahramanın biyografisini çözümleyen Lord Raglan'ın *Geleneksel Kahraman Kalıbı* çalışmasıdır. Özkul Çobanoğlu bu kalıbı Oğuz Kağan Destanı ve Er Töştük destanlarına uygulamıştır.⁹ Raglan kahramanlara ait yirmi iki madde belirler. Kirdecî Ali'nin *Kesikbaş Destanı*'nda da bu maddelerden bir kısmına ulaşabilmekteyiz. Yine Raglan'ın belirlediği kahramanın biyografisine ilişkin bu maddelerden bir kısmına da *Kesikbaş Destanı*'nın dışındaki metinlerden ulaşılabilir. *Kesikbaş Destanı* tek başına kahramanın biyografisini ele almaya yeter bir metin değildir. Göz ardı edilmemesi gereken bir durumda bu kalıbın özellikle Batılı halk kahramanlarına uyarlanabileceğidir. Raglan kesin olarak ifade etmese de “...olaylar bana geleneksel kahraman anlatısının kurmaca olduğunu, gerçek olaylar olmadığını düşündürüyor.”¹⁰ demekle bu tür anlatı ve kahramanların kurmaca olduğu sonucuna ulaştırmak ister. Fakat Hz. Ali'nin biyografisi ile ilgili ulaşacağımız metinlerin tamamı şüphesiz cenknâme vb. kaynaklı verilerden elde edilmiş değildir. Dönemin rivayetlere yaklaşımı, bu rivayetleri ravi zincirleri ile kayıt altına alma çabaları Raglan'ın halk kahramanı kalıbının kahraman biyografisini açıklamak için *Kesikbaş Destanı* ve benzeri Hz. Ali cenknâmelerine aynen uyarlanmasının yanıltıcı olacağını gösterir. Bu çalışmada kahramanın biyografisine ilişkin gerek *Kesikbaş Destanı*'ndan gerekse bu metin dışından sadece ulaşılacak maddelere kısaca değineceğiz.

Kesikbaş Destanı'ndan ulaşabileceklerimiz: *Kahraman gizlice bir yere gönderilir:* Hz. Ali bu cenknamede gizlice değil açıkça Hz. Peygamber tarafından gönderilir. *Kahraman; bir kral, dev veya yirtıcı hayvana karşı zafer kazanır:* *Kesikbaş Destanı*'nda Hz. Ali devî öldürür.

Kesikbaş Destanı dışındaki kaynaklardan ulaşabileceklerimiz: *Kahramanın babası bir kraldır:* Hz. Ali'nin babası Ebu Talip bir kral değildir, fakat toplumunun önde gelenlerindedir.

Kahraman doğduğu yerden uzak bir yerde kendini bulan bir aile tarafından evlat ve büyütülür: Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'nin büyütüldüğü hatırlanabilir.

Kahramanın çocukluğu hakkında bir şey anlatılmaz: Söz konusu metinde yoksa da kahramanın çocukluğu veya hayatının hiçbir evresi bilinmez değildir.

⁸ Metim Ekici, “*Araştırma Yöntemleri*” *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2005 s.100

⁹ Özkul Çobanoğlu, *Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bir Bakış*, Umay Günay Armağanı, Diyanet Vakfı Matbaası, Ankara 1996

¹⁰ Metim Ekici, “*Araştırma Yöntemleri*” *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2005 s.100

Zariç, Mahfuz, “*Kırdeci Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

Kahraman, çoğunlukla yerine geçtiği kralın kızıyla evlenir: Hz. Ali Hz. Fatıma ile evlenerek Hz. Peygamberin damadı olmuştur.

Kahraman kral olur: Hz. Ali dördüncü halife olur.

Bir süre sükûnet içinde hüküm sürer. Yeni yasalar koyar. Çıkardığı yasalar ve uygulamalar nedeniyle Tanrıların veya halkın gözünden düşer. Tahttan ve krallık yaptığı şehirden sürgün edilir: Hz. Ali şehit edilir.

Çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür. Çocukları, eğer varsa, onun yerine tahta geçmez. Kahramanın vücudu gömülmez. (Çünkü bulunamamıştır.) Kahramanın gömülü olduğu kabul edilen bir veya daha çok kutsal yer vardır: Bu maddeler şüphesiz farklı disiplinlerin ve sahaların çalışma konusu olabilecek niteliktedir. Bunları gösterecek verilere edebi veya tarihi birçok metinden ulaşılabilir. Özellikle İsmet Çetin'in Hz. Ali'nin cenknâmeleri üzerine yaptığı çalışmadan¹¹ bütüncül bir bakış sağlayabilmek için yararlanılabilir.

IV. ARKETİPSEL YAKLAŞIMLA KİRDECİ ALİ'NİN KESİKBAŞ DESTANI'NIN İNCELENMESİ

Bu destandaki unsurlar arketipsel olarak da incelenebilir. *Kesikbaş Destanı*'ndaki arketipsel unsurlar incelendiğinde anlatıda; *arama miti* (Hz. Ali'nin Kesikbaş'la bilmediği yere yolculuğu, kendini, iç benini arama, olgunlaşma), *anima miti* (devin kuyusu ve Kesikbaş'ın karısı), *bilinçaltını* temsil eden ve özellikle yeraltında bulunan devin kuyusu, *yardımcı tılsımı* (Düldül'ü ve Zülfikar'ı), *aşama evresi* (kuyuda devle mücadele edip Hz. Ali'nin onu yenmesi), *geriye dönüş* (ve çevresini refaha kavuşturması) miti ile oluşturulan *monomitos* olay örgüsü, *ölümden sonra dirilme* (Kesikbaş ve oğlunun dirilmesi) unsurları rahatlıkla belirlenebilir.

Burada kısaca destan, masal ve efsane terimlerinden söz etmek gerekirse şunlar söylenebilir: Çoğunlukla birbirinin yerine kullanılabilen mit, efsane, destan terimleri ile ilgili yerli ve yabancı pek çok çalışma yapılmıştır.¹² Yaratılış öyküleri, doğaüstü varlıkların eylemlerinin gerçeklerle ilgili kutsal öyküsü genellikle *mit* olarak nitelendirilir. Anlatımında gerçeklik iddiası bulunan olağanüstü hikâyeler *efsane* kabul edilir. Kurgusalılığı vurgulanan, inandırıcılık iddiası olmayan olağanüstü anlatılar da *masal* olarak nitelendirilir. Destan ise kahramanlık temalı anlatılar anlamına gelmektedir. Bu yazıda da terimler bu anlamlarıyla kullanılmıştır.

* * *

Destan İslam tasavvuf anlayışı bağlamında incelendiğinde de tasavvuftaki benden içeri olan “*ben*”in, dolayısıyla Allah'ın aranması, yeraltında *çile* çekip olgunlaşmak, *nefisle* (devle) *mücadele* ederek nefsi öldürmek, ölmeden önce ölmek; içte (devin kuyusunda) aynı zamanda bir *sarayın* bulunması, bu sarayda gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen ay yüzlü bir kadının bulunması, nefisle mücadelenin mükâfatlandırılması, unsurları ele alınabilir.

Duayı makbul kılan, en büyük ad manasına gelen İslam âlimlerinden kimisinin “Allah”tır, kimisinin “Hakk'ın bütün esmasını cami'dir.” dediği *İsm-i Azam*¹³, kuyuya inilirken kullanılan *ip*, Hz. Peygamber'in; damadı Hz. Ali'ye hediye ettiği beyaz, dişi katırı, bazen de ata vasıf olarak

¹¹ İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997

¹² Bu kavramlar ile ilgili detaylı bilgiler için bkz. Mehmet Aça, A.Müge Ercan “*Anonim Halk Edebiyatı*” Türk Halk Edebiyatı El Kitabı Grafiker Yayıncılık, İstanbul 2005

¹³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* II. Cilt, M.E.B. Yayınları İstanbul 2004.

Zariç, Mahfuz, “*Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

kullanılan *Düldül*¹⁴, yine Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'nda ganimet olarak aldığı, ucu çatalı kabul edilen ve Hz. Ali'ye Uhud Savaşı'nda hediye ederken Hz. Peygamber'in “Zülfikar'dan başka kılıç, Ali'den başka yiğit yoktur!” dediği meşhur *Zülfikar*¹⁵ vs. metnin anlam dünyasını zenginleştiren birer *sembol-nesne* olarak incelenebilir.

SONUÇ

13. asırda oluşturulduğu söylenen Kirdecî Ali *Kesikbaş Destanı*'nın halk anlatılarını metin merkezli inceleme metotlarından dördüne göre ele alındığı bu destanda Axel Olrik'in Epik Yasalarının tamamı, Vladimir Propp'un ‘*Masal İnceleme Metodu*’ açısından incelendiğinde destanda Propp'un Rus peri masallarında belirlediği 31 işlevinden çoğunun bulunduğu; Lord Raglan'ın ‘*Geleneksel Kahraman Kalıbı*’nın maddelerinin bir kısmının, Jung'ın arketipsel bakışıyla destan incelendiğinde destanda mitik unsurların tespit edilebildiği görülmektedir.

Epik konulu Kesikbaş anlatısı tür olarak *destandır* (cenknâmedir), aynı zamanda olay zincirini oluşturan işlevler bakımından *masal* türünün, barındırdığı mitik unsurlar sayesinde *efsane* türünün evrensel temel özelliklerini de gösterebilmektedir. Edebî tür kavramı, bu metinde görüldüğü gibi parçalanmış görünen edebiyatı birleştirici olabilmiştir.

“Her insanda olduğu gibi her edebî eserde de ferdi özellikler bulunur. Fakat aynı zamanda nasıl bütün insanlıkla, kendi cinsinden, milletinden, sınıfından ve mesleğinden diğer insanlarla ortak özellikleri paylaşıyorsa edebî eser de diğer sanat eserleriyle bazı ortak özellikleri paylaşır.”¹⁶

Bilindiği gibi halk bilimine son tahlilde belirli sınırlarda birleştirici olma rolü biçilmektedir. Kendisine biçilen rolden bîhaber olan folklorun, sentezcilik işlevinin sınırları biraz daha geniş tutulabilmelidir.

Kaynakça

- ARGUNŞAH, Mustafa (2002): *Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- ÇIBLAK, Nilgün (2005): “*Vladimir Propp'un Masal Çözümleme Metodu*”, Türk Dili Dergisi S.638
- ÇETİN, İsmet (1997) *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1996): *Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bir Bakış*, Umay Günay Armağanı, Diyanet Vakfı Matbaası, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Özkul: (1999), *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İslam Ansiklopedisi* (1997): M.E.B. Yayınları, 13.C. Ankara.
- OLRIK, Axel (1994): *Halk Anlatılarının Epik Kuramları I,II*. Milli Folklor, S. 23,24.

¹⁴ a.g.e. I.C.

¹⁵ *İslam Ansiklopedisi*, Zülfekâr: md. haz. T.R. Topuzoğlu, M.E.B. Yayınları, 13.C. Ankara 1997.

¹⁶ Rene Wellek; Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, Akademi Kitabevi, İzmir 2001 s.4 .

Zariç, Mahfuz, "Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi" Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s. 199-216, Kayseri, 2007.

PAKALIN, Mehmet Zeki (2004): *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul.

PROPP, Vladimir (1987): *Masalların Yapısı ve İncelenmesi*. (Çev. H. Gümüş) , Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı (2005): Grafiker Yayıncılık, İstanbul.

WELLEK Rene; Austin Warren(2001): *Edebiyat Teorisi*, Akademi Kitabevi, İzmir.

Ek: KİRDECİ ALİ KESİKBAŞ DESTANI'NIN NESRE ÇEVİRİSİ

(ARGUNŞAH, Mustafa; *Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.)

1. Söze "bismillah" ile başlayalım ve gece gündüz Allah için çalışalım.
2. Dilime güzel bir hikâye geldi. Eğer Allah yardım ederse onu söyleyeceğim.
3. Allah yardım ede ve bu dilim söyleye, Hz. Mustafa'nın mucizelerini anlatayım.
4. Bütün inananlar dinleyince şaşırılar ve Peygamber'e daima salâvat vereler.
5. Eğer sözümü anlar ve can kulağını açarak dinlersen sana anlatayım.
6. Bir gün Hz. Mustafa dört yâri (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) ve otuz üç bin sahabeyle birlikte oturmaktaydı.
7. Bu kişiler hep Resulün yüzüne bakarlar, şeker sözlerine kulak tutup dinlerlerdi.
8. Karşından görünüşleri iyi olmayan kırk atının geldiğini gördüler.
9. Bir kesik adam başının içeri girdiğini ve gözyaşı dökerek ağladığını gördüler.
10. Bu kesik baş, gövdesi olmayan, iki gözü yaş içinde ve şehit olmuş acayip bir baştır.
11. Onun ne ayağı ne de eli vardır. Bu kesik baş konuşabilmektedir.
12. Sakalı ak paktır ve yüzünden nur akmaktadır. Her kim onun yüzüne bakarsa nura batmaktadır.
13. Kesik Baş yüzünü yere vurarak ağladı. Bunun üzerine Peygamber de ağlamaya başladı.
14. Bütün sahabelerin içi yandı. O anda Tanrı arslanı Hz. Ali geldi.
15. Ali kalkıp izin istedi ve o başı kaldırmağa niyet etti.
16. Başı Peygamber'in yanına götürmek için tuttu ve yerinden kaldırmak istedi.
17. Çünkü, Allah Ali'ye üstün kuvvet vermiş ve ona "aslanım" demiş idi.
18. Ali o başı çekti, kaldıramadı. Zerre kadar yerinden kımıdatamadı.
19. Sözleri dua ve Allah adı olan Ali öfkeleni ve gözleri kanla doldu.
20. O gazi yine çekti fakat başı alamadı. Bunun üzerine bir haykırdı ve onun haykırması ovada yankılandı.
21. Gayret ile Ali'nin aklı başından gider. Kesikbaş der ki: "Ey Resul, Ali ne yapmak istiyor?"
22. Bana kuvvetini mi deniyor? Söyleyin bana daha fazla zahmet vermesin.
23. Ali gibi bin kişi olsa ve hepsi iddiayla gelse bile
24. Kimse beni yerimden kaldıramaz ve zerre kadar yerimde kımıdatamaz.
25. Çünkü Allah benim ile birliktedir ve ben gece gündüz Allah ile konuşmaktayım.
26. Muradıma, arzuma ermişim ve şüphesiz Tanrının yüzünü görmüşüm,
27. Ben elli kez hacca gitmiş ve yoksullara çok hayır etmişim.
28. Kimi zaman yeryüzünde at sürer, kimi zaman da mucizelerle göğe çıkardım.
29. Kimi zaman insan suretine girer, kimi zaman meleklerin yanına çıkardım.
30. İsm-i azam duasını bilirdim ve Hz. İsa ile birlikte namaz kılardım.

31. Kale-i Zeynî benim şehrimdir. Hızır da dost ve arkadaşımıdır.
32. Ben Hızır ve İlyas ile birlikte yaşadım. Fakat başa ne yazılırsa gelirmiş.
33. Güzel bir oğlum ve eşim vardı, o ikisi bana dost ve arkadaş idi.
34. Oğlum ile gövdemi bir dev yedi. Ey Muhammed sen şefaata kul!
35. Dev, karımı aldı, kuyuya gitti. O günden beri kaygı gözlerimi uyuma; bırakmaz.
36. Eğer benim intikamımı alivermezsen kıyamette senin davacımın."
37. Bu sözü işitince Ali kalkıp Zülfikar'ı kuşandı ve ileri çıktı.
38. Ali der ki: "Ey Resul, ben gideyim ve Zülfikar'ımla devî ikiye böleyim.
39. Ya ben öleyim ya da devin başını keseyim. Yerin dibinde onunla savaşayım ve yeneyim.
40. O kadını devin elinden alayım. Eğer alamazsam bir daha bu Düldül ata binmeyeyim.
41. Hem erenler meclisinde durmayayım, hem de yiğitlik iddiasında bulunmayayım."
42. Hz. Peygamber, "Ey Ali, oraya gitme, sana bir ölüm gelebilir." der.
43. Hz. Ali de, "Çare yok, gideceğim, alınma yazılanı göreceğim." der.
44. Hz. Ali Zülfikar'ı kuşandı ve Düldül'e bindi. Torunları Hasan ile Hüseyin ağladılar.
45. Otuz üç sahabe birlikte Hz. Ali'yi bir menzile (kuyuya) gönderdiler.
46. Ali Kesik Baş ile birlikte gitti. Peygamber ise gözü yaşlı olarak geri döndü.
47. Ali o Düldül atı sürerdi. Kesik Baş da çok hızlı giderdi.
48. Sanırsın ki, Kesik Baş'ın kanadı vardır, uçar; dağ taş demez, yuvarlanır geçer.
49. Bir ok atımı mesafe Ali'den önde gider ve yedi mushaf Kuran'ı ezber eder.
50. Ali nerede namaz kılarsa Kesik Baş da gözüyle orada namaz kılardı.
51. Ali o Kesik Baş'ın yüzünü öper ve elbisesinin koluyla onun yüzünü gözünü siler.
52. Yedi gün, gece gündüz gittiler ve Tanrının verdiği güçle bir ovaya vardılar.
53. Ali döndü ve bir geniş ova gördü, Kesik Baş'a dönerek sordu.
54. Ali, "Ey dost, devin senin eşini yediği o yer burası mıdır?" der.
55. Kesik Baş, "Ey Ali, burasıdır, fakat kuyu çok derin, bunun çaresi nedir?" der.
56. Ali bakınca orada cehennem kuyusu gibi suyu olmayan derin bir kuyu gördü.
57. Kesik Baş "Ev Ali, bu kuyu devin kalesinin kapısıdır.
58. Daima bu kapıdan girer çıkar. Yediği insan etidir, ömrü böyle geçer' dedi.
59. Ali o zaman Düldül'e dönüp baktı. Çünkü onda beş yüz kulaçlık bir kement vardı.
60. O kemendi bir kayaya bağladı. Bunun üzerine Düldül ile Kesik Baş ağladı.
61. Ali o kemendi tuttu ve yavaş yavaş inmeye başladı. Bu arada ezberden yedi mushaf Kuran'ı okumaktaydı.
62. Ali, "Gayreti elden bırakmayın, Hak Çalap bize yardım eder." dedi.
63. Kemendin ucu eline gelinceye kadar Tanrının adını zikretti.
64. Tanrının arslanı ve gerçek veli olan Ali yavaş yavaş kuyuya indi.
65. Ali kement ile o kadar çok uzun gitti ki kollarının hiç gücü kalmadı.
66. Kuyunun dibinin uzak olduğunu gördü. Kendi kendine dedi ki: "İpi elden bırak,
67. Eğer aşağıya inersen dev ile güzel bir cenk ola, yok eğer inmezsen bütün yiğitlikler terk ola."
68. Ali, İsm-i azam duasını okudu ve kemendi elden bıraktı.
69. Çok hızlı bir şekilde kuyuya inerken tekbir ve salâvat getirirdi.
70. Yedi gün yedi gece inerdi. Bu arada kimi zaman başı, kimi zaman da ayağı dönerdi.
71. Tanrıya sıdk ile, ihlâs ile ve ikrar ile daima şükrederdi.
72. Sıkıntı zamanında "Ne yapayım?" demez, inleyip kaygısını çekmezdi
73. Her namaz vaktinin olduğunu bilir ve göz ucuyla namazını kılardı.
74. Ali, sekizinci gün yere ulaştı. Aklını başına toplamak için bir saat oturdu.
75. Aklını başına topladı ve gözünü açtı. Yüzünü Hakka döndürdü secdeye vardı.

76. Ali orada bir demir kapı gördü. Secdeye vardı ve Hakka ibadet etti.
77. Kapıyı koparınca bir saray gördü. O sarayda ay yüzlü bir kadın vardı.
78. Güzel yüzü sarayı nurlandırmış ve Allah aşkı onun ruhuna işlemişti.
79. Bu ahiret kadını namazını kıları. Ah edince dumanı göğe çıkardı.
80. Gözyaşı seccadesini ıslatmıştı. Bu kadın Kesik Baş'ın eşi bu imiş.
81. Kadın o an Tanrı arslanı ve cömert bir veli olan Ali'nin ayağına kapandı.
82. "Canımızı kurtarmaya geldiğin için Resulün şefaatine şükür." dedi.
83. Ali kadını bırakıp içeri girince beş yüz Sünnî Müslüman gördü.
84. Bu Sünnî Müslüman gazilerin hepsi dev elinde esir olmuşlardı.
85. Bunların elleri, boyunları bağlı ve dev elinden ciğerleri dağlı idi.
86. Dev getirip bunları besler ve semiz olduktan sonra günde beşini yemiş.
87. O zavallular Ali'yi gördüler, ama karşılama imkânı bulamadılar.
88. "Ey Ali, imdat, bizi bu devin elinden kurtar!"
89. Biz Müslümanız, bu dev kâfirdir. Ona senden başka kim karşı durabilir?
90. Beş bin kişiydik, her gün beşimizi yedi. Yiye yiye beş yüzümüzü bıraktı." diye bağırsırlar.
91. Ali, "Benim geleceğimi size kim söyledi?" diye sorunca onlar şöyle cevap verdiler: "Bize Mustafa geldi.
92. 'Şimdi Ali yetişir, gelir, sizi devin elinden kurtarır.' dedi"
93. O öyle güzel bir an ki, bütün sırlı işleri bilen Ali gelir, ona bütün gizli işler malûm olur.
94. Ali sıçradı, saraya girdi. Boyu bir minareye benzeyen devi gördü.
95. O lanetlenmiş, içi dışı küfür ve kin dolu olan dev uykuya varmış, horlamaktaydı.
96. Nefesinin dumanı öyle bir çıkmaktadır ki, eğer bir kalenin surlarına ve burçlarına dokunacak olsa yıkardı.
97. O devin başı kümbete, dişleri sınır taşına benzerdi.
98. Baş kümbet, kolları çınar dalı gibi idi ve gözleri hamam ocakları gibi yanardı.
99. Parmakları bir insan gövdesi kalınlığındaki o âsi dev bin yıl geçmişti.
100. Ali o anda elini Zülfikar'a attı ve "Devi uyurken iki parça edeyi dedi.
101. Tanrı arslanı ve gerçek veli olan Ali kendi kendine söylendi:
102. Uyuyan devi öldürmek erkeklik olmadığı gibi kazanacağın namla yaşanan hayat da hayat değildir.
103. Eğer devi uyurken öldürürsen bütün halkı kendine güldürürsün,
104. Onu bir nara atıp uyandırırım ve erkekliğin ne olduğunu göstereyim."
105. Ali bir kez nara attı, fakat dev uyanmadı. Çünkü nara sesi ona tesir etmedi.
106. Ali bir kez daha nara atar, dev bu naranın sesini işitince uyanır.
107. Dönüp dişlerini birbirine vurarak sert sert Ali'ye bakar.
108. "Ey düşmanımız olan Ali, sen mi geldin? Canımız senin elinden yakıldı.
109. Bütün devlerin başını sen mi kestir? Herkesin gözyaşını sen akıttın.
110. Ben zaten sana gelecektim. Seni bana kim gönderdi?" der.
111. Ali, "Beni Tanrı gönderdi, şimdi seni parça parça edeyim." der
112. Dev de, "Şimdi ben seni yiyeyim ve dünyada Sünnî Müslüman koymayayım.
113. Dünyadan adınızı tamamen kaldırayım. Ne danişmendinizi ne de kadınızı bırakayım.
114. Bu kuyudan çıkıp bütün mescitlerinizi yıkayım ve yurdunuzu sahipsiz bırakayım.
115. Ne seni ne de peygamberini sağ bırakayım. Mekke ve Medine şehirlerini yıkayım." der.
116. Dev böyle diyerek güzü ile Ali'yi vurup öldürmek için ayağa kalktı.
117. Dev güzünü alarak Ali'ye saldırınca Ali kalkanını eline alır.
118. Ali kalkanını kuluna çevirdi ve Allah adını çokça zikretti.

119. Dev gürzünü Ali'nin kalkanına vurdu, fakat Ali'nin kollarına hiçbir zarar gelmedi.
120. Dev üç defa saldırdı, fakat Ali'yi yenemedi. Öfkeleni ve ne yapacağını bilemedi.
121. Hiddetinden sıçrayıp ayağını taşa vurdu, sonra da ayağını ayağına vurdu.
122. Saldırma sırası Ali'ye geldi. Hemen elini kılıcı Zülfikar'a attı.
123. Ali o deve "Parmak kaldır ve Tanrının birliğine iman getir!" der.
124. Dev, "Bin yıl yaşadım, bunları söylemedim; ömrüm geçti, bugüne kadar din kaygısı çekmedim." der.
125. Ali bu sözleri işitince öfkeleni ve gözleri kanla doldu.
126. Devın başına Zülfikar'ı vurdu, başını kesti ve saray taşına geçti.
127. O anda devi iki parça etti ve şeytanın evi yıkılıp harap oldu.
128. Hemen Müslümanların elini çözdü. Devın malını onlara paylaştırdı.
129. Her biri götürebildiği kadar aldılar ve kuyunun dibine geldiler.
130. Bunlar, "Ey Ali, biz ne yapalım, kuyu çok derin, nasıl bir çare bulalım.
131. Alçak değil ki merdiven koyalım, hiçbir çare yok, galiba burada kalacağız.
132. Kuş değiliz ki kanat vurup uçalım. Bu kuyu bir deniz değil ki gemi bulup geçelim." derler.
133. Ali "Gayret edin, hepimize Tanrı yardım eder." dedi.
134. Ali başını açar ve dua eder, kul olanın dileği taştan geçer.
135. Yüzünü yere vurur vurmaz kendini kuyunun ağzında görür.
136. O beş yüz Müslüman da birlikte güzel dualar ve Tanrıyı zikrederek ununla birlikte kendilerini kuyunun ağzında bulurlar.
137. Peygamber'e Tanrının arslanı ve gerçek bir veli olan Ali'nin geldiği söylenir.
138. Karşı çıkıp hepsi görüştüler, öyle ki ilk kez orada buluştuklarını sanırsınız.
139. Ali Kesik Baş'a dua eder, o da bir delikanlı olur.
140. Kesik Baş'ın karısı yanına gelince onun dileği gerçekleşmiş oldu.
141. Onun çocuğunu dev yemiş ve kupkuru bir kemik kalmıştı.
142. Tanrı güzel lütuf ve güzel keremiyle ona tekrar can bağışladı.
143. "Ey Kirdeci Ali, eğer onu can u gönülden görürsen sen benliğini ortadan kaldırdı.
144. Eğer iyi niyetle tevbe edersen Mevlâna'ya kul olmaya yarayasın.
145. Mevlâna ve Fakih Ahmet hürmetine sen huzurda bulunanları muradına erdir.
146. Ey Allah'ım! Bütün inananlara yaptıkları kötülöklere bakmaksızın rahmet et.
147. Bu hikâyeyi dinleyenler cehennemden kurtulsun ve cennete herkesten önce gitsinler.
148. Hz. Ali'nin gazası burada bitti. Sen bize gazamızda sevabını ver.
149. Fâilâtün fâilâtün fâilât, ver Muhammed Mustafa'ya salavat.
150. Zaman vefasızdır, ben ölünce hatıra kalsın diye bu kitabı yazdım."